

Haziran 2018 – June 2018
CİLT / VOLUME 1 SAYI / ISSUE 1 HAZİRAN / JUNE 2018

Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, 2018, 1 (1)

BAYTEREK Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi

BAYTEREK International Journal of Academic Research

© 2018 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

DergiPark
AKADEMİK

bayterekdersisi@gmail.com

<http://dergipark.gov.tr/buaad>

CİLT 1 SAYI 1 YIL 2018 / VOLUME 1 ISSUE 1 YEAR 2018

BAYTEREK

Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi

International Journal of Academic Research

Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 2018 / Volume: 1 Issue: 1 Year: 2018

Editör / Editor: **Dr. Onur Alp KAYABAŞI**

Editör Yardımcıları / Assistant Editors: **Mehmet ÖZKAYA, Uğur ÜLGEN**

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Publisher Editor: **Dr. Onur Alp KAYABAŞI**

Redaksiyon / Redaction: **Dr. Onur Alp KAYABAŞI**

Dizgi / Typographic: **Mehmet ÖZKAYA**

Sayfa Tasarımı / Page Design: **Mehmet ÖZKAYA**

Kapak Tasarımı / Cover Design: **Mehmet ÖZKAYA**

İletişim / Contact Person: **Uğur ÜLGEN**

Dizinlenmektedir / Indexed in: **Google Akademik**

Bayterek Dergisi 2018 yılından itibaren yılda iki defa düzenli olarak yayınlanmaktadır.

Journal of Bayterek is published regularly twice a year since 2018.

Yayın Kurulu / Publication Board*

Dr. Gökhan ARI: Düzce Üniversitesi

Dr. Haluk DUMAN: Aksaray Üniversitesi

Dr. İbrahim DİLEK: Gazi Üniversitesi

Dr. Mehmet AKINCI: Aksaray Üniversitesi

Dr. Meryem SAMIRKAŞ KOMŞU: Mersin Üniversitesi

Dr. Mustafa GÖKÇE: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Dr. Yunus GÜNİNDİ: Aksaray Üniversitesi

* Liste isme göre alfabetik olarak oluşturulmuştur. / List is created in alphabetical order

Hakem Kurulu / Reviewers*

Dr. Abdullah KÖK

Dr. Abdulluttalip İPEK

Dr. Abdulvahit SOFİZADEH

Dr. Adem SEZER

Dr. Ahmet MERMER

Dr. Alaattin AKÖZ

Dr. Ali YAKICI

Dr. Alpaslan DEMİR

Dr. Atila KARTAL

Dr. Ayhan BIÇAK

Dr. Aynur KOÇAK

Dr. Aysun YEMEN

Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN

Dr. Ayten KİRİŞ AVAROĞULLARI

Dr. Bekir DİREKÇİ

Dr. Betül KERAY DİNÇEL

Dr. Bünyamin TAŞ

Dr. Cihat YILDIRIM

Dr. Dilek CERAN

Dr. Dursun YILDIRIM

Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Dr. Eman HAYAJNEH

Dr. Ercan OKTAY

Dr. Eren YÜRÜDÜR

Dr. Erkan SALAN

Dr. Esma ŞİMŞEK

Dr. Eyup AKIN

Dr. Eyüp AKMAN

Dr. Eyüp ŞİMŞEK

Dr. Eyyup YARAS

Dr. Farhod MAKSDOV

Dr. Fatma AÇIK

Dr. Fatma ÖZKAN

Dr. Figen GÜNER DİLEK

Dr. Gökhan ARI

Dr. Gökhan DUMAN

Dr. Gökhan ÖZSOY

Dr. Gülay MİRZAOĞLU SIVACI

Dr. Gürsoy AKÇA

Dr. Hakan AKDAĞ

Dr. Hakan KOÇ

Dr. Hakan SELDÜZ

Dr. Haktan DEMİRCİOĞLU

Dr. Haluk DUMAN

Dr. Hamza KELEŞ

Dr. Haneen ABUDAYEH

Dr. Hasan IŞIK

Dr. Hatice GEDİK

Dr. Hayati BEŞİRLİ

Dr. Ivan FUKALOV

Dr. İbrahim DİLEK

Dr. İbrahim ERDAL

Dr. İhsan KALENDEROĞLU

Dr. İsa ÖZKAN

Dr. İsmet ÇETİN

Dr. Karjavbay Sartkojauli

Dr. Kenan ARIBAŞ

Dr. Kürşat KURTULGAN

Dr. M. Engin DENİZ

Dr. M. Faruk ÖZÇINAR

Dr. Mahmut YARDIMCIOĞLU

Dr. Mehmet AÇA

Dr. Mehmet AK

Dr. Mehmet AKINCI

Dr. Mehmet ÇERİBAŞ

Dr. Mehmet ÇEVİK

Dr. Mehmet Emre ÇELİK

Dr. Melek ÇOLAK

Dr. Meryem SAMIRKAŞ KOMŞU

Dr. Mohammad Nabi SALİM

Dr. Muammer NURLU

Dr. Muhammed BEZİRCİ

Dr. Muhammed SALMAN

Dr. Muhammed AVAROĞULLARI

Dr. Muhammed BAŞTUĞ

Dr. Mustafa BAŞI

Dr. Mustafa GÖKÇE

Dr. Mustafa KIŞOĞLU

Dr. Mustafa TAHİROĞLU

Dr. Mustafa YILDIZ

Dr. Muvaffak EFLATUN

Dr. N. Tayyibe EKEN

Dr. Necmettin AYGÜN

Dr. Nedim BAKIRCI

Dr. Oğuzhan Serdar

KESİCİOĞLU

Dr. Oman DOĞANAY

Dr. Onur Emre KOCAÖZ

Dr. Osman UYANIK

Dr. Ömer ÖZKAN

Dr. Özgür ÖNDER

Dr. Özgür YILDIZ

Dr. Özlem YURT

Dr. Pap NORBERT

Dr. Petr KUÇERA

Dr. Refik TURAN

Dr. Remzi KILIÇ

Dr. Remzi KUZUOĞLU

Dr. Ruhi İNAN

Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Dr. Savaş KARAGÖZ

Dr. Selahattin AVŞAROĞLU

Dr. Serkan Selim ÜKTEN

Dr. Seyfullah YILDIRIM

Dr. Tahsin YILDIRIM

Dr. Turan AÇIK

Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL

Dr. Veli Savaş YELOK

Dr. Yalçın DİLEKLİ

Dr. Yılmaz YEŞİL

Dr. Yunus CERAN

Dr. Yunus GÜNİNDİ

Dr. Zahra ABOLHASSANİ

Dr. Zekeriya KARADAVUT

Dr. Zelfira ŞÜKÜRÇİYEVA

Dr. Zeliha SEÇKİN

Dr. Zübeyir OVACIK

* Liste isme göre alfabetik olarak oluşturulmuştur. / List is created in alphabetical order

İletişim Bilgileri / Contact Information

İnternet Adresi / web: <http://dergipark.gov.tr/buaad> ve <http://www.bayterek.org>

E-Posta / E-Mail: bayterekdergisi@gmail.com

Telefon / Phone: +90 (382) 288 3437

Belgegeçer / Fax:

Adres/Address: Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Adana Yolu Üzeri E-90 Karayolu 7. Km
68100 Aksaray / TÜRKİYE

Editorial...

Meeting with its readers in the first issue; Bayterek International Journal of Academic Research share review, research and introduction articles of various science fields, especially Social Sciences, Humanities and Administrative Sciences, Educational Sciences and Teacher Training and Philology Core Fields, with open access to the readers in electronic environment. In the first issue, eight articles has been published from various branches of science. Five article in the field of history, the literature 2 article, the political science and the public administration 1 article. We invite scientists in their fields to support our journal and the scientific community with their original articles; hope to meet at our new issue.

Editörden...

İlk sayısıyla okuyucularıyla buluşan BAYTEREK Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi; Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Eğitim Bilimleri ve Öğretmen Yetiştirme ile Filoloji Temel Alanları başta olmak üzere çeşitli bilim alanlarının araştırma, inceleme, derleme ve tanıtma içerikli bilimsel çalışmalarını elektronik ortamda açık erişimle okuyucuları ile paylaşmaktadır. İlk sayısında farklı bilim dallarından sekiz makaleyle yayın hayatına başlamıştır. Tarih alanında beş makale, edebiyat alanında iki makale, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanında bir makale yer almaktadır. Bilim insanlarını alanlarında özgün makaleleriyle dergimize ve bilim alemine destek vermeye davet ediyoruz; yeni sayımızda buluşmak üzere.

Dr. Onur Alp KAYABAŞI

Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi Editörü | Editor of International Journal of Academic Research

İçindekiler / Contents

	Sayfa / Page
Editörden / Editorial	1-1
Makaleler / Articles	
Emre GÜLER / Osmanlı Hâkimiyeti Döneminde Türk-Macar İktisadi ve Kültürel İlişkileri.....	1-13
Halil Can AKGÜN / Tatar Halk Efsanelerinde Şürelî Tipi Üzerine.....	14-23
Kübra ESEN / Cemil Meriç'in Eserlerinde Medeniyet, Yabancılaşma ve Aydın Kavramlarının Yorumu.....	24-39
Mehtap MÜÇÜK / Sibiryâ Sahası Türk Destanlarında "Ay"la ilgili İnançlar	40-55
Serap İLKHAN / II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını.....	56-76
Sinan KURT / İslam Kaynaklarına Göre XIV. Yüzyıla Kadar Türkler.....	77-93
İsmail YILDIZ / Tarihte Belge Kullanımında Gerçekçilik ve Talat Paşa'nın Telgrafı Meselesi Örneği.....	94-104
Alisher OCHİLOV / Jewelry Traditions As A Source of Study on The History of Bukhara.....	105-116

İSLAM KAYNAKLARINA GÖRE XIV. YÜZYILA KADAR TÜRKLER (Turks to 14th Century, According to Islamic Sources)

Sinan KURT¹

MAKALE BİLGİ

ÖZ

Makale Tarihçesi:

Orta çağ Türk tarihi hakkında en önemli bilgileri bize İslam kaynakları verir. Bu kaynakların Türkleri, X. yüzyıla kadar olumsuz göstermesinin sebebi, Araplar ile Türkler arasındaki ilişkinin İslami boyuta girmemesidir. Fakat X. yüzyıldan sonra İslam'ı kitleler halinde kabul etmeye başlayan Türkler, doğal olarak İslam kaynaklarında da olumlu ve İslam sancağını koruyan bir millet olarak zikredilmiştir. İslam müellifleri Macarları da Türk kavimleri içerisinde değerlendirmişlerdir. Fakat günümüzdeki çoğu araştırmalar Macarların, Fin-Ugor kavimlerine mensup olduğu yönündedir. Macarların Türk kavmi olup olmadığı konusu hala tartışılabilir, diğer Türk kavimleri ile sosyo-ekonomik ve kültürel olarak birçok benzerliklerinin bulunması dolayısıyla Macarlar da bu çalışmada Türk kavimleri başlığı altında incelenmiştir. Çalışmamızda Ebu Osman Amr. B. Bahr el-Cahiz ile başlayıp, Şihabettin B. Fazlullah El- Ömeri'ye kadar olan bazı önemli İslam müelliflerinin Türkler hakkında verdiği bilgileri size aktarmaya çalışacağız. İslam'ın Arap coğrafyasından çıkıp, özellikle Doğu'da Türkistan coğrafyasına hızla yayılması, İslam tarihçilerinin ve coğrafyacılarının bu bölgelere merak duymasına vesile olmuştur. X. Yüzyılda; İbn Hurdazbih, İbn Fadlan, İbn Havkal, İbn Rüsteh, Mesudi. XI. Yüzyılda Gerdizi, Ebu Ubeyd El Bekri, İdrisi, XII. Yüzyılda; Ebu Hamid El Gurnati, XIII. Yüzyılda; Yakut El Hamevi gibi daha birçok İslam müellifinin Türkler hakkındaki önemli bilgileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk; İslam; Yafes.

© 2018 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır

**Extended Abstract (English)*

Summary

The most important information about medieval Turkish history gives us Islamic sources. The reason why these sources show Turks as negative as Xth century is that the relationship between Arabs and Turks does not enter the Islamic dimension. However, Turks who started accepting Islam as a mass after the Xth century have naturally been mentioned as a nation that is positive in Islamic sources and protects Islamic crusade.

The first Turkish-Arab relations that started with the Sasanian intermediary resulted in the conquest of Horasan during the caliphate of the Prophet, and then they made regular conquest movements towards the Araverar Maveräünnehir region. It is understood that during this period the Turkish-Arab struggle concentrated on Horasan. Both the Turkish Khanate and the Arabs were in the race to dominate the region. Although this struggle is about the supremacy of the Arabs against the Turks, in the last periods of the Hz. The political turmoil that took place during Ali's caliphate shook the Arabs' dominance over Khorasan, and consequently this led to the Arab conquest being in a period of stagnation for some time.

The Umayyad political authority, which was established after the political turmoil, resumed operations in the Khorasan and Maveräünnehir regions. However, these campaigns became regular and comprehensive for the first time. Emeviler Muaviye b. The military activities initiated by Abu Sufyan continued as an attempt to seize new territory, or even force it to spread Islam to this region. The most concrete indicator of the Umayyads' obligatory Islamic policy is Kuteybe b. During the Muslim era, he has come to fruition. The people of the region, especially Turks, define Islam in this way, but the transition process to Islam has not been as easy as it was during the Abbasid period. The Turks, who did not submit to rigid rules and solid politics, became the strongest nation to fight against Araplar in the region. As a result, it is reasonable to say that the Umayyads had

¹Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: sinan__93@hotmail.com.

a very large role in the recognition of the Islamic religion and Muslims of the Turks, and that the Turks started their Islamic period in their administration. When we arrived in 642, we are witnessing that the Muslim Arabs defeated the Sasanian army to Nihavend. After this date, Muslims conquered the entire Iranian territory. They were not limited to this area, but they came to the region of Toharistan and Maveria, and eventually Turks and Arabs became neighbors. This is a very important development. Because the Arabs, which are indirectly related to the Turks, have begun to form a relationship.

As the conquest of the Arabs continued, many Arab-authoritarian Turks had the chance to visit these geographies. Especially when it comes to the time of the Abbasids, They recorded what they saw and heard all over the Turkish land. During the transition to Islam, the stories related to the descendants of the Turks became the most familiar and interesting narrations. According to the custom, the Turks descend to Yafes, one of the three sons of Noah's Prophet. Gerdizi gives the most comprehensive information about this story. Because Gerdizi Noah; Ham, Sam and Yafes, and shared the world among them. Zencler, Nubalılar and Berberler Ham'ın hisesine; Iraq, Khorasan Hijaz, Yemen and Sam and Sam, and the regions such as Turk, Slav, Ye'cuc and Me'cuc fall into the feeling of Yafes. So Yafes, according to Araplar, became a horse of the Turkish lineage. This is the narrative that many Islamic authors generally transmit.

Cahiz is another Arab author who gives valuable and comprehensive information about the characteristics of Turks. Because they convey what they know about Turks and what they hear from their surroundings. In the work of the Caliphate and the Virtues of the Turks, Humayd b. Abd al-Hamid, Said b. Ukba and Yazid b. He also made compilations of Islamic authors who lived side by side with Turks such as Mazyad. That is why we have elaborated on what Cahiz has to say according to the scope of our work. What we have told so far is the first part of our work. In the second part of our study; Each Turkish neck in the Islamic sources has been handled in separate titles. Each of the authors tried to examine by comparing the information given by the authors about the length.

The most widespread religion among the Turks during the Karahan and Seljuk periods is Islam. In fact, the Seljuks assumed the protection of Islam. Especially XI. The Sunni Abbas authority, which was under the threat of the Shiite Büveyhiöglü in the 19th century, was able to overcome this danger through the Seljuks. The Turks are now spiritually the greatest supporters of Islam, as they are the political protectors of Islam. Şahabettin Fazlullah El Ömeri, Particularly XIII-XIV. Almost all of the Oghuz masses in the 20th century were Muslims, and the Turks relate this religion to their heart and mind.

The Islamic writers also evaluated the Hungarians in the Turkish tribes. But most of today's research suggests that the Hungarians belong to the Fin-Ugor tribes. Although the issue of whether or not the Hungarians are Turkish peoples is still discussed, the Hungarians have also been studied in this study under the heading of Turkish peoples, since many similarities with other Turkish peoples are socio-economically and culturally found.

In our work, Ebu Osman Amr. We will try to convey to you the information that some important Islamic authors, beginning with B. Bahr al-Jahiz and up to Şihabettin B. Fazlullah El-Ömeri, give about the Turks. The rapid spread of Islam from the Arab geography to the geographical region of Turkistan, especially in the East, has been instrumental to the Islamic historians and geographers to be curious about these regions. X. Century; Ibn Hurdazbih, Ibn Fadlan, Ibn Havkal, Ibn Rusteh, Mesudi. XI. Century, Gerdizi, Abu Ubeyd El Bekri, Idrisi, XII. Century; Abu Hamid El Grnati, XIII. Century; Many important Islamic writers such as Yakut El Hamevi have discussed important information about Turks.

Keywords: Türk; İslam; Yafes.

Giriş

İslam Kaynaklarının Türkler hakkında verdiği malumata geçmeden önce Türkler ve Müslümanlar arasındaki ilişkilerin nasıl başladığı hakkında bilgi vermek gerekir. Türkler ile Müslüman Araplar arasındaki münasebetlerin kurulması, İran'ın Araplar tarafından işgaline kadar gider. Sasanî yönetimi altında görev yapan Türkler, Kubat zamanında İran'ın iç işlerinde mühim bir rol oynamıştır. Daha sonra Müslümanların İran'ı fethi doğal olarak Türkler ile Müslümanları da karşıya getirmiştir. Nuşiravan'ın torunu, IV. Hürmüz'ün oğlu olan Hüsvrev Perviz'in Rey Merzubanı Behram Çubin ile yaptığı savaşta Perviz tarafında Araplar, Behram Çubin tarafında ise Türkler savaşımıştır(Şeşen 1969: 1-3).

İslamiyet'in farklı coğrafyalara yayılması Arapları doğal olarak Horasan ve Maveraünnehir'de Türklerle karşılaştırmıştır. Arapların bu evrede Türkler hakkındaki görüşlerinin çok sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Emeviler, Türk diyarına geldiklerinde baskı ve zulüm gösterdikleri herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Bu bakıma ne Arapların Türkler hakkındaki görüşleri, ne de Türklerin Araplara karşı bakış açıları dostça olmamıştır. Fakat şu da bir gerçektir ki; Türklerin tamamıyla İslamiyet'i kılıç zoruyla kabul ettiğini söylemek doğru değildir. Çünkü Türklerin İslamlaşma süreci üç yüz yıllık bir süreç olup, bu süreç içerisinde Emevilerden sonra İslam hilafetini Abbasiler devralmıştır. Abbasiler fethettikleri topraklarda öyle İslam politikaları uygulamışlar ki, bu evrede Türkler; İslamiyet'i önce tanımışlar, sonra aşamalar halinde Müslüman olmuşlardır. Yine Horasan ve Maveraünnehir coğrafyasında İslamiyet yayılırken, farklı dinlere geçmiş Türkler de bulunmaktadır. Hazarlar ve Serir(Avarlar) buna tipik örnekler teşkil ederler. Nitekim Hazarlar bu dönemde Musevi iken, Avarlar da Hristiyan olmuştur.

Bahsettiğimiz bu ilk dönemde; yani VIII. ve IX. yüzyıllarda İslam kaynakları, Türklerin kâfir olduğu ve aralarında pek az sayıda Müslümanlığı kabul etmiş kitlelerin bulunduğunu yazmışlardır. Bunun sebebi; İslam zuhurunun Türkler arasında henüz yayılmamış olmasıdır diyebiliriz. Ancak X-XIV.yüzyıllar arasına bakılırsa; Türkler arasında İslamiyet'in hızla yayılmış olduğunu ve özellikle Moğol istilasından sonra Türklerin çoğunun Müslüman olduğunu söylemek doğru olur. Artık bundan sonraki yüzyıllarda Türk deyince akla ilk gelen terim İslamiyet olmuştur.

Bu çalışmada; Türklerin soyundan başlayıp yaşadığı bölgeler ve iklimleri, sosyo-kültürel faaliyetleri, giyim-kuşam, dini özellikleri, İslam'ın ortaya çıkıp yayılmaya başlamasından bu yana İslam kaynaklarının Türkler hakkında XIV. yüzyıla kadar verdiği malumatı ele almaya çalışacağız.

1.İSLAM KAYNAKLARINDA TÜRKLERİN SOYU VE ÖZELLİKLERİ

1.1.Türkler' in Soy

Türk soyunun nereye dayandığı konusu İslam kaynaklarında değişik rivayetlerle ele alınmıştır. Bu rivayetlerin en bilineni Gerdizi'nin *Zey-nel Ahbar* adlı eserinde şöyle dile getirilmektedir:

Abdullah b. El- mukaffa Rub 'el Dünya adlı kitabında şöyle der: "Nuh Peygamber gemiden çıktığı(indiği) sırada dünya insansızdı. Nuh'un üç oğlu vardı: Sam, Ham, Yafes. Dünyayı bu oğulları arasında paylaştırdı. Habeşler, Zenciler, Nubalılar, Berberler gibi siyahların ülkelerini kara, deniz ve adalarıyla Ham'a verdi. Irak, Horasan, Hicaz, Yemen, Şam, İran Sam'ın hissesine düştü. Türk, Slav, Ye'cuc ve Me'cuc ülkeleri ta Çin'e kadar (Çin dâhil) Yafes'in hissesine düştü.(Cahiz 1967: 71)

Aynı rivayetin bir benzerini Gerdizi'den daha önce yaşamış olan Taberi tarafında da ele alınmıştır. Gerdizi'nin yukarıda verdiği bilgilere ek olarak Taberi de eserinde, Nuh'un üç oğlu olduğunu dile getirmiş ve ardından onların çocukları hakkında da bilgiler vermiştir. Örneğin; Sam'ın çocukları; Arap, Faris ve Rum olarak zikredilerek, bunların hepsinin iyi olduğunu, Yâfes'in çocuklarının adları ise; Türk, Sakâlibe, Ye'cuc ve Me'cuc olduğunu belirtilip, bunlardan hiçbirinin iyi insanlar olmadığını dile getirmiştir(Dadan 2006:14). Taberi'nin eserinde Klasik İslam döneminde Sâsânî ve Türk ilişkileri hakkında rivâyetleri de görürüz. Bu durum, Arapların Türk milletini tanımadıkları ve onlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları tezini çürütmektedir.

Türklerin yirmi boyunu tek tek açıklayan ve eserinde çarpıcı malumatlar veren Kaşgarlı Mahmud da, Türklerin tümünün soyunu Nuh'un oğlu Yafes'in soyuna dayandırmıştır.(Kaşgarlı Mahmud 2017: 29) Eseri *Divan-ü Lugat-it-Türk*'te, Türklerin her bir boyunu kollara ayırmış ve bunların sayısının bir tek Allah tarafından bilineceğini belirtmiştir. O, eserinde sadece bu Türk boylarının en büyüklerini ele almıştır.

XIII. yüzyılda, Minhac-ı Sirac El- Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri* adlı eserinde, güvenilir dediği insanlardan duyduğu rivayette, Karahitay kabilesinin Doğu'da hüküm süren Tamgaç (Kaşgarlı Mahmud eserinde Türk olduğunu açıkladığını gördüğümüz Tamgaçların Çin kaynaklarına göre Moğol unsurlarında karışımıyla oluşmuş bir Hun kavmi olduğu zikredilmiştir.) hükümdarına yüz çevirip İslam hududlarına geldiğini ve buradaki otlak ve meraları yurt edindiklerini belirtmiştir. Yine aynı rivayetlere göre Karahitayların bu yerleştikleri otlak ve meralarda uzun süre kalmak için, Müslüman olan Afrasyab oğullarından eski zamanlarda Selçuklulara tabi olan İlig Han'ın torunlarına (Karahanlılar) vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Yani El-Cüzcani, Karahanlılar ve Selçukluları aktarılan rivayetlere göre Afrasyab'ın oğullarından olduğunu belirtmiştir(Cüzcani 2016: 42-43).

1.2.Türkler'in Özellikleri

Türkler'in özellikleri hakkında bize en değerli bilgileri ulaştıran müelliflerden biri, VIII. yüzyıl da yaşamış olan *Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahiz*'dir. Türkler hakkında hem kendi şahsi görüşleri, hem de çevresinde duyduklarını yazmıştır. Cahiz; Türklerin, yaltaklanma ve övücü sözler sevmediğini, münafıklık ve kuruculuk, boş, yerme sözler söyleme, dostlara karşı kibirli davranma, arkadaşlarına ihanet gibi davranışları bulunmadığını söylemiştir. Hile ile kazanılan malları Türkler hiçbir zaman helal saymazlar. (Cahiz 1967: 77)

Türklerin vatanına karşı duyduğu sevgi, diğer milletlerin vatanına duyduğu sevgiye göre çok fazla olduğunu bilinen bir gerçektir. Cahiz'e göre, gittikleri yerlerde uzun süre kalmak ve beklemek, az hareket etmek, boş işlerle meşgul olmak Türklere göre değildir. Zira onların bünyeleri hareket etmeye alışmıştır. Durmak nedir bilmezler.

Cahiz'in Türkler hakkında verdiği en önemli bilgiyi eserinde şöyle zikreder:

Bütün bunlardan sonra şunu da bil ki, herhangi bir milletin, neslin, soyun ve atanın çocuklarının ya sanatta maharet kazandıklarını, ya güzel söz söylemekte, ya edebiyat ve hikmette veya devlet kurmakta veyahut da harp sanatında diğer milletlere üstün olduklarını görürsün. Allah'ın bazı sebeplerden dolayı onları bu mesleklere kabiliyetli yarattığı, bu işlere uygun sebepleri onlara verdiği için onların bu konularda çok ileri gittiklerini görürsün. Zira arzuları dağınık, fikirleri karışık, kafaları çeşitli şeylerle meşgul olan, mesleği hususunda teçhiz edilmeyen ve ona hazırlanmayan kimse bu konulardan hiç birisinde Çinlilerin sanatta, Yunanlıların felsefe ve hikmette, Arabların ileride bahsedeceğimiz hususlarda Sasanilerin siyasette, Türklerin harpte gösterdikleri maharefet gibi tam ve mükemmel maharet gösterememişlerdi (Cahiz 1967: 81).

Yani Cahiz'e göre, Türkler; sanat, tıp, ziraat ve geometri, mühendislik, binalar inşa etmek, kanallar açmak ve ziraat ürünlerinden mal toplamak gibi işlerle pek fazla ilgilenmemiştir. Onların işi; sadece gaza yapmak, ganimet toplamak, avcılık yapmak, ata binmek ve rakipleriyle çarpışmak olmuştur. Türklerin hiç biri diğerinin işini yapmaz, istese de yapamaz. Bu hususta bir iddia da bulunmaz, onu yapmaya çalışmaz. Türkler bütün işlerini kendisi yapmaya çalışır ve hiç kimseden yardım talep etmez(Cahiz 1967: 82).

Cahiz'in Türkler hakkında kendi gördüklerini aktardığı dışında bir de çevresinden duyarak eserinde zikrettiği malumatlar da mevcuttur. Örneğin; Humayd b. Abd'el-Hamid Türkler ile karşılaşmayı, Hariciler ile karşılaşmaya tercih etmiştir. Haricilerin bütün muhriplerden iyi olduğunu zikretmesine rağmen, Türkler'i harpte geçebilecek bir askeri gücün olmadığını söylemiştir. Abd'el-Hamid; Türklerin Haricilerden daha iyi mızrak kullandığını zikretmekle beraber, Harici yayına bir ok koymadan, Türk on tane ok atabilecek yeteneğe sahip olduğunu söylemiştir(Cahiz 1967: 66). Said b. Ukba da; Türklerin bir kavme karşı gazayı en hakkıyla yapan, saf bağlayan ve karşısındaki düşmanın sayısına göre asker çıkaran en azimli savaşçılar olduğundan bahseder. Yazid b. Mazyad ise; Türk'ün atının sırtında ağırlığı varken, yerde yürürken ayaklarının sesinin bile çıkmadığını, Araplarda bir askerin önünde iken farketmediği bir şeyi Türk'ün arkasında iken gördüğünü söylemiş ve şunu da eklemiştir: *Allah'a yemin olsun ki Türk, eli kolu bağlı olarak bir kuyuya atılsa mutlaka bir çaresini bulup kurtulur* (Cahiz 1967: 71).

IX. yüzyıl müelliflerinden bir olan Yakubi; Bağdat ve Samarra şehirlerine esir olarak getirilen Türkler hakkında değerli bilgiler vermiştir. Mut'asım halife olmadan önce; Me'mun döneminde Semerkant'dan üç bin genç Türk kafilesi getirttiğini söyleyen Yakubi, Türklerin Bağdat'ın yerli ahalisi ile anlaşamadığını, sağ ve soldaki ahaliye çok zarar verdiklerini, hatta kimini vurup, kimini öldürdüklerini zikretmiştir(Yörükhan 2004: 312-313). Me'mun bu duruma çok üzülmüş ve hatta Yakubi'ye göre Bağdat'ı bu yüzden terk etmiştir.

Samarra şehrinde Türklerin mukataaları yerli ahalinin oturduğu mevkiden ayrı yerlere yapılmıştır. Zira Samarrada Türkler, Ferganalılardan başka kimseyle iletişim kurmamışlardır. Bütün Türklerin ve Ferganalıların iktaları çarşıdan kalabalıktan uzak, geniş ve uzun caddeler üzerinde yapıldığı yine Yakubi'nin zikrettiği malumatlar arasındadır. Onların mukataalarında ve sokaklarında tacirlerden ve diğerlerinden hiç kimse bunlara ihtilat etmemiştir. Mut'asım bunlar için ayrı cariyeler satın almış ve onlarda evlendirmiştir(Yörükhan 2004: 314-315). Samarra şehrinde yukarıda zikredildiği gibi Türklerle ayrı yerleşim yerleri verilmiş, kullandıkları sokak ve caddeler ayrılmıştır. Türklerin yaşadığı cadde Samarra'nın dördüncü caddesi olduğu zikredilmiştir(Yörükhan 2004: 317).

Türklerin yaşadıkları bölgeleri İklim-i Seb'a (Yedi iklim) sistemine göre açıklayan İbn Rüsteh, *A'laki'n- Nefise* adlı eserinde şu malumatları dile getirmiştir:

Yedinci İklim: Doğuda Ye'cuc beldelerinin kuzeyinden başlar. Sonra Türklerin yaşadığı bölgelere, oradan da Taberistan Denizi'nin kuzeyinden sonraki sahillerine uğrar. Daha sonra Rum Denizini geçerek, Burcan ve Sakalib beldelerine varır ve Mağrib denizinde son bulur. Bu iklim bölgelerinin dışında bildiğimiz meskûn bölgelerin tümü, doğuda Ye'cuc beldelerinden başlar. Daha sonra Tuğuzğuz ve Türklerin yaşadığı bölgelere uğrar. Daha sonra Lan beldelerine, oradan Eber beldelerine, oradan da Burcan ve Sakaliba beldelerine varır ve Mağrib denizinde son bulur(Eker 2010: 137).

Yine X. Yüzyıl müelliflerinden biri olan İbn Fakih, *Kitabü'l Büldan* adlı eserinde, İbn Rüsteh'in verdiği malumatların aynısını tekrarlamış ve Yedinci iklim bölgesinin Türkistan'a tekabül ettiğini yazmıştır(Yörükhan 2004: 224). Bu iklim bölgesinin çok soğuk olmasından dolayı, insanları da hem ruhen hem de bedenen çok sert yapıya sahip olduğu zikredilmiştir. Fakat hem İbn Rüsteh'in, hem de İbn Fakih'in bahsettiği coğrafyaların tam olarak neresi olduğu hakkında bilgiler elimizde mevcut değildir.

Bunların yerine daha ayrıntılı bilgiler veren İbn Havkal, *Suretü'l Arz* adlı eserinde, Oğuzların ülkesinin; Hazarların, Kimeklerin, Karlukların, Bulgarların hududlarıyla ve

Cürcan'dan Farab ve İsbicab'a kadar ki Müslümanların hududları ile çevrili olduğundan bahsetmiştir. Karlukların ülkesinin, kuzey tarafta Oğuzlar-Kırgızlar arasında, Slavların arkasında kaldığını söyleyerek Ye'cüc ve Me'cüc Kimeklerin, Slavların ülkesi arasından geçtikten sonra, kuzeyde kalacağını söylemiştir(Havkal 2017: 28). Kırgızların; Tokuzoğuzlar, Kimekler, Karluklar, Oğuzlar, arasındaki yerde oturduklarını zikretmiştir. Dokuzoğullar'ın büyük bir kabile olduğunu söyleyen İbn Havkal; bu milletin Tibet, Karluklar, Kırgızlar ve Çin arasında geniş bir yurda sahip olduğundan bahsetmiştir(Havkal 2017: 28). İbn Havkal, Ye'cüc ve Me'cüc kabilesinden bahsederken, onların Kafdağı milleti olduğunu söyleyip, sakalsız ve bıyiksız olduklarını zikretmiştir(Havkal 2017: 414).

Kitabü'l-Harac eserinde Kudame b. Cafer, Cürcan mevkiinin Türklerin yaşadığı yer ile Maveraünnehir arasında sınır teşkil ettiğini yazmıştır. Yine Türklerin yaşadığı yerlerin büyük bir bölümünün Horasan'daki Nuşecan bölgesinden başlayıp, Şaş ve Fergana cihetlerinin Türklerin yurdu olduğunu aktarmıştır.

Narşahi *Tarih-i Buhara*'sında, Buhara hükümdarı Ebruy'un eziyetlerine dayanamayan halkın, Türk hükümdarına sığındığını zikretmiştir. Bu hükümdarın adının Karacurin-i Türk adını aldığını zikreden Narşahi, Ona büyüklüğünden dolayı *Beyağu* lakabının verildiğini de eklemiştir (Narşahi 2013: 10). Burada *Karacurin-i Türk* ismine nisbet edilen hükümdarın Göktürk hükümdarı İstemi Yabgu'nun oğlu Tardu olduğunu da belirtelim.

İdrisi *Nüzhetü'l Müştak* adlı eserinde Türk ülkelerinin hepsinin Maveraünnehirde Fergana, Şaş ve Taraz'ın ötesinde bulunduğunu söylemiştir. Türklerin; çok oldukları için sayılmayacak kadar çok kavimlere ayrıldığını, onların başvurdukları, himayesine sığındıkları müşküllerini hallettikleri reisleri olduğundan bahsetmiştir. Onların; göçebe, hareket eden, bir yerden bir yere göçen, bildikleri her yerde otlak arayan kişiler olarak zikretmiştir. Yine çok miktarda deve, koyun sahibi olduklarından ve evleri Arapların evleri gibi kıldan olduğu bilgilerini vermiştir. Çiftçilik, hasat ve ekicilikle uğraştıklarından bahsetmiştir. Atlarının etini yedikleri ve hiçbir eti at etine tercih etmedikleri verilen değerli bilgiler arasındadır(Şeşen 1998: 97).

Türkler'in yaşadığı bölgeler ile ilgili kısmın devamı, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak verilecektir.

2.) İSLAM KAYNAKLARI'NDA TÜRK KAVİMLERİ

2.1. Dokuz Oğuzlar

Dokuzoğuzların yaşadığı coğrafya; Minorsky'nin tercüme ettiği *Hudud el Âlem* eserinde şöyle anlatılmıştır:

-Doğuda Çin ülkesi, güneyde Tibet'in ve Halluh ülkesinin bazı kısımları, batıda Kırgız ülkesinin bazı kısımları, kuzeyi boyunca boydan boya yine Kırgız ülkesi ile komşudurlar. Toğuzguz ülkesi Türk ülkelerinin en büyüğüdür(Şeşen 1998: 61). Bu eserde Dokuz Oğuzlar, nüfus bakımından en kalabalık ve en zengin Türk ülkesi olarak gösterilmiştir. Cengâver bir kavim olan bu Dokuzoğuzların, çok sayıda silahları ve mühimmatları olduğu anlatılmıştır. Yaz günleri çok sıcak, kışları çok hoş olan Dokuzoğuzların kuzeyi sahradır. Bu sahra, onlar ile Kırgızların arasında Kimak ülkesine kadar uzanır(Şeşen 1998: 62).

Yine başka bir IX. yüzyıl müellifi ve *İslam Coğrafyacılığı'nın babası* olarak nitelendirilen İbn Hurdazbih de, Dokuzoğuzlar'ın ülkesine Nuşecanu'l-A'la'dan sonra varılacağını zikretmiştir. Dokuzoğuzlar ülkesinin hepsinin Türk olduğunu, içlerinde mecusilerin bulunduğunu ve bunların ateşe taptıklarından bahsetmiş, ayrıca içlerinde zındıkların da olduğunu söylemiştir (Hurdazbih 2008: 39).

Dokuzoğuzların zındıklık(manilik) dinine mensup olduğunu eseri *Kitabü'l Büldan* da zikreden İbn Fakih, Bunun garibelerinden birinin, onların yağmur ve kar yağdırmak istediklerinde kullandıkları bir taş(Yada taşından bahsediliyor) olduğunu söylemiştir. Bu taş onların arasında öyle ün salmıştır ki, bunu hiçbir Türk inkâr etmez. Nitekim sadece Dokuzoğuzlarda bulunur. Dokuzoğuzlar bu taşı, güneşin doğduğu ülkedeki ezv'den almışlardır. (Yörükhan 2004: 277)

XI. yüzyıl'da Gerdizi, *Zeynü'l Ahbar* adlı eserinde, Dokuzoğuzların mani dinine mensup olduğunu ve hakanlarına *Kur-tigin* dediklerini aktarmıştır(Şeşen 1998: 79). Bu ülkede putperestler, seneviler(dalistler), Şemeniler ve Budistler bulunduğunu söylemiştir. Yine Gerdizi, Dokuz Oğuz Hakanı'nın dokuz adet veziri bulunduğu bilgisini vermiştir. Zina ve hırsızlık yapanların ne tür cezalara çarptırıldığını, bu eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır(Şeşen 1998: 79-80).

XII. yüzyıla geldiğimizde, Dokuzoğuzlar hakkında daha ayrıntılı bilgiler veren İdrisi, bu ülkenin başşehrine Hanbalık dendiğini aktarmıştır. Bu şehrin halkı Mani dininde olup, demirden 12 kapısı vardır(Şeşen 1998: 97). Dokuzoğuz ülkelerinin bir kısım halkı Mecusi putperest olup, ateşe tapar. Hükümdar Hanbalığ şehrinde oturur. Yine bir başka XIII. yüzyıl müellifi olan Yakut El- Hamevi, İdrisi'nin verdiği bilgilerin hemen hemen aynısı Temim b. Bahr el Mutavvi'nin eserinden naklen aktarmıştır. Bu konuda İdrisi'nin de Temim b. Bahr'ın eserinden yararlandığını düşünüyoruz. Şerefü'z-Zamân Tahir El-Mervezi'nin 1120 tarihlerinde kaleme aldığı *Tabayi el-Hayavân* adlı eserinde; Oğuzların çok büyük bir kavim olduğunu ve 12 kabileye ayrıldığından, bunların bir kısmına Dokuzoğuz, bir kısmına Uygur, bir kısmına Üçguz dendiğinden bahseder(Şeşen 2016: 69). Dokuzoğuz hükümdarının hakanına *Dokuzoğuz Hakan* dendiğini aktaran Mervezi; Onların 1000 tane ücretli askeri, 400 tane de cariyesi bulunduğunu zikretmiştir. Hükümdarı, halkın karşısına ayda bir defa çıkar. Dokuz oğuz ülkesinde, siyasi yönetimin ve kanunların çok iyi olduğunu yazan Mervezi, bunların bir kısmının şehirlerde, bir kısmının çadırlarda, bir kısmının ise kırlarda oturduğundan bahseder. Maveraünnehir hizasında bulunan Dokuzoğuzların İslam ülkelerine komşu olmalarından dolayı çoğu kısmı da Müslüman olmuştur.

Uygurların,Yöneticilerine *İdikut* dediklerini Cüveyni'den öğreniyoruz(Cüveyni 2013: 96). XIII. yüzyıl müellifi Atamelik Cüveyni eserinde, Dokuzoğuzlardan *Uygur* olarak bahsetmiştir. Uygurların kendi inanışlarına göre doğup, ortaya çıktığı yeri Karakurum olarak zikrettiklerini aktarmıştır. Uygurlar çok kalabalık ve iki grup halinde yaşarlarken, kendilerine Karakurum'da bir hakan seçip, etrafında birleşmeye karar vermişlerdir. Seçtikleri hakanın adı; Buku Kağan'dır. Buku Kağan, Uygurların kendi inanışlarına göre Afrasyab'ın ta kendisidir. Uygurların pek çok batıl inanışlarının olduğunu yazan Cüveyni'ye göre, inanış konusunda Uygurların çok çeşitlilik gösterdiğini belirtmiştir(Cüveyni 2013: 101-102)

2.2. Oğuzlar

Oğuzlar hakkında en önemli bilgileri veren müellif, X. yüzyılda yaşamış olan İbn Fadlan'dır. Aslında; yazdığı seyahatnamede sadece Oğuzlar hakkında değil, Bulgarlar,

Peçenekler, Hazarlar, Kıpçaklar hakkında da birçok bilgiler sunan eden değerli bir müelliftir. Bu kısmı ilerleyen bölümlerde ele alacağız.

İbn Fadlan, Oğuzların konar-göçer olduğunu, kıl çadırlarda konup göçtüklerini ve zor şartlar altında yaşadıklarını beyan eder (Şeşen 2016: 10). Onların hiçbir dine inanmadıklarından, akıllarına göre hareket ettiklerinden, hiçbir şeye ibadet etmediklerinden bahseder. Sadece büyüklerini çok saygın gördükleri ve onlara *rabb* dedikleri, İbn Fadlan'ın verdiği bilgiler arasındadır (Şeşen 2016: 11). Kadınları, erkeklerden zerre kadar korkmazlar. Nitekim aralarında zina yapmak Oğuzlar için büyük suçtur. Bunu yapanı en ağır ceza ile öldürürler.

İbn Fadlan der ki:

Oğuzlardan biri hastalanınca cariyeleri, köleleri varsa ona bakarlar. Ev halkından başka bir kimse ona yaklaşamaz. Hasta için evlerden(çadırlardan) uzak bir yerde bir çadır kururlar. Hasta ölünceye veya iyileşinceye kadar orada kalır. Türklerin hepsi sakallarını tıraş eder(yolar), bıyıklarını bırakırlar. Çoğu defa onlardan sakalını yolmuş, çenesinin altında bir miktarını bırakmış ve üzerine post almış ihtiyar bir adam görürsün. Uzaktan bakınca teke zannedersin(Şeşen 2016: 14-15).

Bu müellif; yabancıların onların yanında yikanamayacağını, ancak geceleyin gizlice yıkanabildiklerinden bahsetmiştir. Türklerden biri onları yıkanırken görse, suya sihir yapıyor diye kızarlar(Şeşen 2016: 12). Oğuzların hükümdarına Yabgu denmiştir(Şeşen 2016: 16). Oğuzların her hükümdarına bu isim verilir. Onun yardımcısı ve yerine vekâlet eden kişiye de, Kuzerkin (Külerkin) dendiği yine İbn Fadlan'ın verdiği malumatlar arasındadır.

Hudud el âlem adlı eserde, Oğuzların mağrur(azametli) yüzlü olduğundan ve mücadeleyi çok sevdiklerinden bahsedilir. Kışın ve yazın otlaklarda ve bozkırlarda dolaşırlar. Zenginlikleri at, sığır, koyun, silah ve miktarda avdır. Aralarında çok sayıda tüccarlar bulunur. Bu esere göre Oğuzlar, tıp adamı saydıkları şamanları da çok makbul tutarlar. Ne zaman onları görseler secde ederler. Bu tabipler onların hayatları ve malları üzerinde hâkimdirler. Oğuzların kasabaları yoktur. Fakat keçe kulübeleri olan halkın sayısı çoktur. Silah ve aletlere sahiptirler. Harp sırasında cesur ve yiğittirler. Devamlı halde İslam ülkelerine akın yaparlar. Yolları üzerinde rastladıkları yerleri yağma ederler ve süratle geri dönerler. Birbiriyle kavga etmemeleri için her birinin ayrı ayrı reisleri olduğu malumatı, yine bu eserde zikredilmiştir(Şeşen 1998: 67).

XI. Yüzyıl İslam müellifi olan İdrisi, *Nüzhetü'l Müştak'* ta, Oğuzların Farab ile Gencidih arasında verimli ziraat sahaları ve otlaklarda yaşadıklarından bahsetmiştir(Şeşen 1998: 103). *Zira El Karyet El Hadise*(Yenikent) Oğuzlar'ın başkenti olup, burası aynı zamanda hükümdarın da oturduğu şehirdir. Oğuzların ahlaki olarak berberlere benzeten İdrisi, onların kıldan çadırlarda oturduklarından bahseder(Şeşen 1998: 112).

Avfi, Cami' el hikayat adlı eserinde de, XIII. Yüzyıl Oğuz tarihi hakkında önemli bilgiler verir. Türklerin sonsuz millet olduğunu beyan eden Avfi, Onların çeşitli sınıflara ayrıldığını, kabilelerin, aşiretlerin hadd ve hududu olmadığını ve bunların kollarından birinin Oğuzlar olduğunu zikretmiştir. Avfi, Oğuz topluluğunu iki kabileye ayırarak anlatmıştır. Bunların birine Oğuz, diğerine Aygur(Uygur) denir. Bunların ülkelerinde İslam bayrağının dalgalandığını ve Müslüman olduklarını söylemiştir(Şeşen 1998: 91). Anlıyoruz ki; Türkler, kabileler halinde İslam'ı kabul etmeye devam etmişler, bu durum Oğuzların, İslam kaidelerini de kalben taşıdıklarının göstergesi olmuştur.

XIV. yüzyıla geldimizde Oğuzların çoğu kısmı Müslüman olmuştur. Şu önemli hususu belirtmek gerekirse; Oğuzların Müslüman olmaları, onların ırki varlıklarını devam ettirmelerinde önemli bir husus teşkil etmiştir. XIV. yüzyılda Oğuzların artık Müslüman olduğu hususunu El- Ömeri bize şöyle aktarıyor:

Bu ülkenin(Guzlar) hükümdarlar İslamiyet'i şu yakınlarda, H.725 yılından(1324-1325) sonra kabul ettiler. Onlardan İslam'ı ilk kabul eden kişi Tarmaşirin'dir. Tarmaşirin samimi kalple Allah'a inanmış, İslamiyet'i desteklemiş ve sıkı bir şekilde uygulamıştır. Onların bazıları zaten daha önce Müslüman olmuştu. Böylece İslam onlar arasında yayıldı. İslam sancağı üzerinde dalgalandı ve on yıl geçmeden devlet ricali de, sıradan vatandaşlar da tamamıyla Müslüman oldular. Kağanın gayreti tüm ülkede bulunan imamlar, fakihler, şeyhler ve dervişler tarafından desteklendi. Türklerin gösterdikleri uysallığı değerlendirerek, onları hemen imana davet ettiler. Türkler şuanda din konusunda insanların en gayretlisi helal ve harama riayet konusunda en dikkatli olanıdır (Ömeri 2014: 88).

İslamiyet'i kabul eden Tarmaşirin, ülkesinde İslam'ı yaymaya ve şeriat kurallarını titiz bir şekilde uygulamaya başlamış olmakla beraber, dört bir yandan huzuruna gelen tacirlere saygılı davranmıştır. Ondan önce bu ülkenin kapıları Mısır ve Suriye tacirlerine kapalıydı. Ama Tarmaşirin tahta çıkınca tacirler düzenli bir şekilde ülkeye gelmeye başladılar ve hepsi de ona teşekkür ederek dönmüştür. Yine ülke sakinlerinin alicenaplığına gelince, bütün ülke aile gibidir. Eğer biri diğerinin evine giderse kendi evindeymiş gibi hisseder. Aynı şekilde evlerine misafir gelse, hiçbir yüksünme duymadan onların ihtiyacını karşılamak için ellerinden geleni yaparlar(Ömeri 2014: 92-93).

2.3.Bulgarlar

Mesudi'ye göre Bulgarlar, yedinci iklim bölgesinde yaşamaktadırlar. Türklerin bir koludur. Harezm bölgesindeki kavimlerle ticaret yaparlar. Bu ticaret yolu diğer Türk kabilelerinin üzerinden geçer ve onların koruması altındadır. Mesudi, Bulgarların çok vuruşkan olduğunu ve bir Bulgar süvarisinin, yüz kâfir süvarisine karşı savaşabileceğini söylemiş ve hatta Bizans kontrolündeki Konstantiniyye halkının, Bulgarlardan surları sayesinde korunabildiğini belirtmiştir. Mesudi, aynı zamanda Bulgarların Müslüman olduğunu belirterek, Onların İslam ile tanışma zamanının Muktedir billah dönemine tekabül ettiğini aktarmıştır(Mesudi 2014: 142)

İbn Fadlan; Oğuzlarda olduğu gibi, Bulgarlar hakkında da X. yüzyılda çok önemli bilgiler vermiştir. Yazdığı seyahatnamede, Bulgarların hepsinin kubbeli çadırlarda oturduğunu belirtmiştir. Yaptığı gözlemler arasında, hükümdarın çadırının çok büyük olduğunu ve içinin 1000 kişi veya daha fazla insan alabileceğini aktarır, çadırın içi Ermeni halılar ile döşeli olduğundan bahsetmiştir. Bulgarların ülkesinde görülen en büyük doğa olayı yıldırımdır. Bir eve yıldırım düşerse o eve yaklaşmazlar. O evi ve içinde bulunan her şeyi yakarlar(Şeşen 2016: 30).

İbn Fadlan derki;

Erkekler, kadınlar nehre iner hep beraber çıplak yıkanır. Birbirinden kaçmazlar. Bununla beraber asla zina etmezler. Aralarında zina eden birini, kim olursa olsun, dört kazık çakıp kollarından ve bacaklarından bu kazığa bağlarlar. Balta ile onu baştan aşağı bölerler. Kadın için de aynı cezayı verirler. Bundan sonra zina eden kadın ve erkeğin parçalarından her birini bir ağaca asarlar. (Şeşen 2016: 31).

Onların arasında çok sayıda tüccar vardır. Visu ülkesiyle sürekli iletişim halindedirler. Oraya gidip samur ve siyah tilki kürkü getirirler. Onlar arasında kadın ve erkek 5000 kişiden meydana gelen Berencer denen ve hepsi Müslüman olan büyük bir aile gördüğünü belirten İbn Fadlan, Onların ahşap bir mescit kurduklarını ve orada namaz kıldıklarını, fakat Kur'an okumayı bilmediklerini belirtmiştir(Şeşen 2016: 32).

İbn Fadlan şöyle devam eder:

Ölünün arkasından kadınlar ağlamaz. Erkekler ağlar. Öldüğü gün eve(çadıra)gelirler. Kapısında dururlar en acıklı, en sesli şekilde ağlarlar. Bunlar hür kişilerdir. Onların ağlaması bittikten sonra köleler gelir. Yanlarında deriden örülmüş kırbaçlar bulunur. Durmadan ağlarlar, kırbaçlarıyla yanlarını, bedenlerinin açık yerlerini vururlar. Kırbaç bedenlerinde darp izleri bırakır(Şeşen 2016: 36).

İbn Rüsteh de Bulgarların çoğunun Müslüman olduğunu, yaşadıkları bölgelerde mescitler bulunduğunu ve imamları olduğunu doğrulamıştır. Giyim kuşamlarının Müslümanlara benzediği, mezar tiplerinin tıpkı Müslüman mezarları gibi olduğu da verilen bilgiler arasındadır. İbn Rüsteh, Bulgarların krallarına Elmuş(Eker 2010: 179) dendiğini belirtirken, Gerdizi İmlan(Şeşen 1998: 83). dendiğini zikretmiştir. Gerdizi, bu kavmin 500.000 tane evi olduğunu ve ülkelerinde mescitler, mektepler, müezzinler ve imamlar bulunduğunu belirtir(Şeşen 1998: 84).

XII. yüzyıla geldiğimizde Ebu Hamid el-Gırnati, *El Mesalik Ve'l Memalik* adlı eserinde, Bulgarlar hakkında bilgiler vermiştir. O, Bulgarları Zü'l Karneyn Ye'cüc ve Me'cüc kaviminden geldiğini, duyduğu rivayetlerinde bahsetmiştir. Gırnati, Bulgar şehrinde *Ad* neslinden bir adam gördüğünü ve uzunluğunun 7 ziradan fazla olduğunu yazmıştır(Şeşen 1998: 180). Adına *Danka* denen bu adamın kuvveti çok olduğundan atın ayaklarını eli ile kırabildiğini bile söylemiştir.

El Kazi'l Bulgari adlı müellifin, *Bulgar Tarihi* adlı eserinde, Bulgar hükümdarının Müslüman oluşunu ve Hazarlara nasıl galip geldiği rivayetini Ebu Hamid el Gırnati, *El Mesalik Ve'l Memalik* adlı eserinde şöyle aktarır:

İyi (dindar) bir adam Bulgar şehrine geldi. Bu sırada şehrin hükümdarı ve karısı hayattan ümitlerini kesmişler hasta yatıyorlardı. Bu adam " Sizi tedavi edersem dinime girermisiniz? Dedi. Onlarda "evet" dediler. Onları tedavi etti. Onlar da İslam dinine girdiler. Onlarla beraber bu havalinin halkıda Müslüman oldu. Hazar hükümdarı bunu duyunca büyük bir orduyla onlar üzerine sefer yaptı. Zikredilen iyi kişi " Korkmayın. Ona karşı hücum edin "Allahü Ekber, Allahü Ekber " deyin. Dedi. Onlar bunu yaptılar. Hazar hükümdarını yendiler. Bunun üzerine Hazar hükümdarı onlarla anlaşma yaptı. Zikredilen adamın adı Balar idi. Bu kelimeyi Araplaştırdılar. Bulgar dediler(Şeşen 1998: 181).

Yakut El- Hamevi de, Bulgar evlerinin tamamen ağaçtan olduğunu, ülkelerinde meyve ve yiyeceğin bol olduğunu aktardıktan sonra, Mesudi'nin verdiği bilgileri doğrulayarak Onların, Halife Muktedir Billah döneminde Müslüman olduğunu tekrarlamıştır. Yakut, Bulgarların kendilerine namaz kılmasını ve İslam'ın şeriatlarını öğretecek bilginlerin gönderilmesini istediklerini belirtir. Fakat onların neden Müslüman olduklarını öğrenemediğini zikreder(Şeşen 1998: 133-134).

2.4. Hazarlar

Hazar bir bölgenin(iklimin) adıdır. Başkentine Etil denir. Etil, Ruslar, Bulgarlar tarafından Hazar ülkesine gelen büyük nehrin adıdır. Hazar Denizi'ne dökülür. Etil şehri iki

yakadan oluşur. Nehrin batısındaki kısmı, büyük kısmıdır. Diğer kısım nehrin doğusundadır. Hükümdar batı kısmında oturur. Buraya Hazaran denir. Doğu kısmına ise Etil denir(Havkal 2017: 340).

İbn Havkal, Hazar coğrafyasını böyle anlatır. Ardından hükümdarına onların dilinde Bey(Bek) denildiğinden bahseder. Onun anlattığına göre, Şehrin etrafı surlarla çevrilidir. Binalar dağınık ağaçtan yapıp, keçe ile örülen hargâh(çadır)lar gibidir. Çok az bir kısmı kerpiçtendir. Etil halkının çarşıları, hamamları bulunur. Bu şehirde Müslümanlardan bir topluluk yaşadığı ve hatta bunların 10.000 den fazla olduğu İbn Havkal'ın verdiği malumatlar arasındadır. Hazarların Etil şehrinde üç tane mescit bulunur; Hükümdarları Musevidir. 4.000 kişilik mahiyeti vardır. Şehrin her iki yakasında da Müslümanlar, Hristiyanlar ve putperestler bulunduğu bahseden İbn Havkal; Etil şehrinde Yahudi nüfusu az, Müslümanların nüfusu çok fazla olduğunu belirtmiştir. Yalnız hükümdar ve çevresinin Musevi olduğu yine Onun verdiği önemli malumatlar arasındadır. Mesudi ise; Hazar Hakanının, Harun Reşid döneminde Musevi olduğunu belirtmiştir(Mesudi 2014: 136).

İbn Fadlan, Hazarların yönetim sistemi hakkında şu bilgileri vermiştir:

Hazarların hükümdarına hakan denir. Sadece dört ayda bir gezinti maksadıyla saraydan çıkar. Buna büyük hakan denir. Vekiline ise Hakan Bey denir. Orduyu kumanda eden, ülkenin işlerini bakan, halk ile temasta olan, savaşlara giden Hakan Beydir. Büyük Hakanın halk için oturma yapmaması, onlarla konuşmaması bir gelenektir. Onun huzuruna bahsettiğimiz kişilerden başkası giremez. Anlaşmazlıkları halleden, işleri yöneten, cezaları veren, ülkeyi fiilen yöneten Hakan Beydir. Hakanların hükümdarlık müddeti 40 senedir. Bu müddeti bir gün dahi geçse onu öldürürler(Şeşen 2016: 45).

Mesudi de bu bilgilerin aynısı eserinde zikrederek, doğrulamıştır. Hazarlar bu dönemde öyle güçlü bir kavim ki, Bulgarlar ve etrafındaki tüm bütün ülkeler Hazarlara itaat etmektedirler. Ayrıca Hazarlar, dönemin en büyük siyasi gücü olmayı başarmıştır. Onlar, Müslümanlarla mücadele etmişler ve İslam ordularının en zorlu düşmanları olmuşlardır.

XI. yüzyılda, Hazarlar hakkında Ebu Ubeyd El Bekri ve İdrisi, önemli bilgiler vermişlerdir. El Bekri, Bab El Ebvab'tan sonra Hazar ülkesinin geleceğini, *El Mesalik Ve'l Memalik* adlı eserinde zikretmiştir. Onların eski başşehrinin Semender olduğunu ve ancak yeni başkentlerini Semender'in yedi günlük kuzeyindeki Etil'e taşıdıkları verdiği malumatlar arasındadır. Bu şehirde çeşitli milletlerden insanlar yaşamaktadır. Zira Semender şehri İslam'ın başlarında Müslümanlar tarafından fethedilmiş, sonra yine Hazarlara geçmiştir. Ebu Ubeyd El Bekri, Hazarların Harun Reşid döneminde Yahudi olduğunu ve bu dinde kaldıklarını zikretmiştir. El- Bekri'ye göre, Onların Yahudi olmasının sebebi Bizans imparatorunun ülkesindeki Yahudileri Hristiyan olmaya zorlamasıdır. Bizans'taki Yahudilerin Hazar Devleti'ne sığınması, yeni gelen Yahudilerin dini yaşayışlarının Hazarlar tarafından da benimsenmesine sebep olmuştur(Şeşen 1998: 201). İdrisi de Hazar ülkesinde Yahudilerin, Müslümanların ve Hristiyanların bulunduğu bahseder. İdrisi'ye göre; Hazarlar da bir kimse, diğerlerinin dini işlerine karışmaz. Etil şehrinin halkı, ekinlerini etraftaki tarlalarda ekerler. Ekinlerin hasat vakti gelince, yakında veya uzakta olsun, hepsi çıkarlar ve bunları toplarlar. Sonra arabalarla nehrin kıyısına taşırlar ve gemilerle nehirden şehre getirirler. Hazarların yediklerinin çoğu pirinç ve balık olduğunu söyleyen İdrisi, Etil nehrinin kaynağının da doğuda Kırgızlar tarafından geldiğini zikretmiştir(Şeşen 1998: 111).

İbnü'l Esir, Hazarlar ile Müslümanlar arasındaki cereyan eden bazı savaşları çeşitli rivayetlere dayandırarak anlatır. Hazar Hakanının kızının öldürülmesi üzerine Ba'bul

Ebvab'dan hareket eden Hazar ordusu Müslümanların oturduğu yerlere saldırarak, onlardan yüz bin kişiyi esir aldığını aktarmıştır. Ayrıca Hazarların çok kepezelik gösterdiğini, bunun üzerine Harun'un Yezid b. Mezyed'i Hazarlar üzerine gönderdiğini aktarmıştır (İbnü'l Esir 1991: 149). İbnü'l Esir, yine başka rivayetten aldığı, Hazarlar ile Müslümanların arasındaki savaşın sebebini şöyle anlatır:

Said b. Selm Müneccim es- Sülemi'yi öldürmüştü. Bunun üzerine Müneccim'in oğlu Hazarlıların memleketine geldi ve onlardan Said'in üzerine gitmelerini emretti. Hazarlılar memleketlerinden çıktılar ve bir gedikten Armenia'ya girdiler. Said hezimeye uğradı ve Hazarlılar orada yetmiş gün kaldılar. Bu defa Harun Reşid, Huzeyme b. Hazım ile Yezid b.Mezyed'i Armenia'ya gönderdi. Onlar Said'in bozduğu şeyleri düzelttiler. Hazarlıları oradan sürdüler ve onların girdikleri gediği de kapattılar(İbnü'l Esir 1991: 149).

Yakut El- Hamevi de, İbn Havkal'in verdiği bilgilerden yararlanarak Hazarların yönetici kitlesinin Musevi olmasına karşın, ülkede çok az sayıda Musevi olduğundan bahsetmiş, sırasıyla en fazla topluluğu; önce Müslümanlar, sonra Hristiyanlar oluşturduğunu belirtmiştir. Avfi ise, Hazar hükümdarının sefere çıkmak için onunla gelen 10.000 atlıya sahip olduğundan bahseder. Bunların halkının arasında reisleri olmadığı, sadece her mahallede bir yaşlının bulunduğunu ve ona başvurdukları yine zikredilen bilgiler arasındadır(Şeşen 1998: 93).

2.5. Avarlar

Mesudi'ye göre; Avar krallarına *Filan-Şah* denir(Mesudi 2014: 155). Halkı Hristiyan'dır. Ülkesinin başkenti *Khunzakh* adıyla bilinir. Hükümdarın 1200 köyü olduğu ve bu köylerden istediğini kendisine köle olarak alabileceği Mesudi'nin bilgileri arasındadır. Ayrıca İslam kaynaklarının çoğunda, Avar ülkesine Serir de denmiştir. Sert ve sert olduğu kadar da müstahkem bir ülkedir. Kafkas vadilerinden birindedir. Hazarlara karşı başarılı saldırılar gerçekleştirirler. Çünkü Hazarlar ovada, onlar ise dağda yaşarlar(Mesudi 2014: 156). İbn Havkal de, Hazarların bir şehri olan Semender ile Serir(Avar) ülkesi arasında 2 fersah olduğu bilgisini vermiştir. O da, bu ülkenin halkının Hristiyan olduğunu ve Hristiyan halk ile Müslümanların barış içerisinde yaşadığını belirtmiştir(Havkal 2017: 343).

Ebu Ubeyd El- Bekri, Avarlar için: *Kafkas dağlarındaki ülkelerden biri de Serir(Avar) ülkesidir. Onların hükümdarı Bahramçubin'in evladından olup Hristiyandır(Şeşen 1998: 202).* demiştir.

XI. yüzyılda Gerdizi de Avarlar'ın çoğu halkının Hristiyan olduğunu ve ülkenin geri kalanının kâfir olduğunu zikretmiştir. Yine bu ülkede 20.000 köy olduğu ve bunların çiftlikleri olduğunu beyan etmiştir. İdrisi ise, *Nüzhetü'l Müştak* adlı eserinde buraya Serir denmesinin sebebini şöyle zikreder:

Buraya Serir denmesinin sebebi, Fars hükümdarlarından burada hüküm süren birinin yapılması seneler süren tarif edilmeyecek derecede güzel bir taht yaptırmasıdır. Sonra Rumlar burayı ele geçirince Serir'i yerinde bıraktılar. Bu sebeple hükümdara Serir denildi(Şeşen 1998: 111).

2.6. Alanlar

Alanların hükümdarına *Kerkündac* denir(Mesudi 2014: 156). Onların tüm hükümdarı bu ünvanı kullanır. Mesudi, Alanların başkentinin *Mages* olduğunu ve bunun *kurumuş kuyu* anlamına geldiğini belirtmiştir. Alanlar ile Serir(Avar)ler arasında sıhri bir yakınlık olduğunu

belirten Mesudi, bu iki kavmin arasında birbirine kız alıp verme durumunun söz konusu olduğunu belirttikten sonra, Alanların hükümdarının İslam zuhurundan sonra ve Abbasi döneminde Hristiyanlaştığını belirtmiştir. *Hudud el Âlem* adlı eserde, Alanların bulunduğu coğrafya şöyle anlatılır: *Bu ülkenin doğusunda ve güneyinde Serir, batısında Rum ülkeleri, kuzeyinde Gurz denizi ve Hazar Peçenekleri bulunmaktadır. Bütün ülke bölünmüş ve dağlıktır. İklimi iyidir* (Şeşen 1998: 69). Bunların kralları Hristiyan'dır. 1.000 geniş köye sahiptirler. Aralarında hem Hristiyan, hem putperest olduğu belirtilmiştir. Yine aynı eserde, Alanların halkının bir kısmının dağlarda, bir kısmı ovalarda yaşadığı belirtilmektedir. Bir başka X.yüzyıl müellifi olan İbn Rüsteh; bunların hükümdarlarının Hristiyan oldukları fakat halkının tamamen kâfir olup, putlara taptıklarını belirtir(Eker 2010: 185). Ardından Alan bölgesinde dört kabile olduğunu ve Alan kralına *Beyağher* dediği yine İbn Rüsteh'in belirttiği malumatlar arasındadır (Eker 2010: 186). Gerdizi de XI. yüzyılda Alanlar hakkında İbn Rüsteh'in verdiği bilgilerin aynısını tekrar eder. Onların hükümdarlarının Hristiyan fakat halkının hepsinin kâfir olduğunu zikretmiştir. Son olarak XIII. yüzyılda Yakut El Hamevi, Ali b. El Hüseyin'den aktardığını Alanlar ile ilgili bilgileri, eseri *Mücemü'l Büldan* da şöyle zikretmiştir:

Serir sahibi Alan ülkesine de sahiptir. El-lan hükümdarına "Kerkündah" denir. Nitekim, Serir ülkesi hükümdarlarına Filahşah dediği gibi EL-Lan ülkesinin baş şehri Mağs adını taşır. Bu kelime dindarlık manasındadır. Abbasi Devleti zamanında El-lan hükümdarı Hristiyan olmuşlardı. Daha önce ise cahiliyet devindeydiler. 320 yılından sonra Hristiyanlıktan dönüp Bizans hükümdarının gönderdiği papazları ve rahipleri kovdular(Şeşen 1998: 128).

2.7.Macarlar

İbn Rüsteh'in *A'laki'n- Nefise* adlı eserinde Macarlar şöyle anlatılır:

Bacanakiyye ve Bulkariyye'nin Uskul bölgesi arasından geçen sınır Mecğariyye'nin sınırlarından biridir. Mecğariyye, Türklerden bir topluluktur. Onların liderinin on bin kişilik süvari alayı vardır. Liderleri Kinde diye isimlendirilir. Ancak bu isim krallarının ismi olmayıp, sembolüdür. Çünkü onlara kral olan kişiye Celle denir. Mecğarilerin tümü Celle adı verilen krallarının savaşta, savunmada ve diğer konularda bütün emirlerine uyarlar. Tümsek arazilerle birlikte onları izleyen otlak ve verimli arazilere sahiptirler(Eker 2010: 180).

İbn Rüsteh bunlara ilave olarak Macarların geniş bir ülkeye sahip olduğunu ve bir sınırının Rum denizi ile birleştiğini belirtir. Doğal olarak balıkçılık Macarlar için vazgeçilmez bir uğraştır. Topraklarının çoğu nemli ve sulak arazilerle doludur. Sürekli Sakalibe(Bulgarlar) halkıyla savaş halinde olmuşlar ve Onları hâkimiyetleri altına almışlardır.

Hudud el Âlem adlı eserde de Macarların doğusunda dağ, güneyinde *Vanandar* adında bir bölge olduğu belirtilmiştir. Herhangi bir sefere çıkarken reislerinin emrinde 20.000 kadar süvarisi olduğunu biliniz. Yukarıda bahsedildiği gibi İbn Rüsteh bu ülkenin hükümdarına *Celle* derken *Hudud el Âlem*'de ise Macar hükümdarına *Jula* dediğini görüyoruz(Şeşen 1998: 144). Macarların ülkesini Ruslardan ayıran sadece bir nehir bulunur. Yiyeceklerinin balık olduğu ve maddi olarak çok zengin oldukları verilen malumatlar arasındadır. Halkı güzel görünüşlü ve heybetli olup, harpte çok çetin savaştıkları da, yine bu eserde verilen bilgilerdir.

2.8. Kırgızlar

Kırgız kavminin Türk olduğunu Kaşgarlı, eseri *Divan-ı Lügati-t-Türk* te belirtmiştir (Kaşgarlı Mahmud 2017: 351). Hâkim oldukları coğrafya; Doğusunda Çin ülkesi ve Doğu okyanusu, güneyinde Dokuzoğuz hududu ve Karlukların bir kısmı, batısında bir kısmı Kimak

ülkesi, kuzeyinde ise mekun olmayan araziler yer alır. Bu ülkede misk, kürk, hadenk odunu, çeşitli demir malzemeleri bulunur. Hükümdarın adı ise *Kırgız Hakan* olarak adlandırılmıştır.

Kırgızların halkı vahşi ve hayvan tabiatlı ve kaba yüzlü olarak zikredilmiştir. *Hudud el Âlem*'e göre; Saçlarının az olduğu kanunsuz ve insafsız oldukları belirtilmiştir. Fakat iyi savaşçı ve muhariptirler. Etrafındaki kavimlerle devamlı savaş halindedirler. Zenginliklerinin koyun, sığır ve attan ibaret olduğu yine bu kaynağın zikrettiği bilgiler arasındadır. *Ateşe taparlar. Ölülerini yakarlar. Çadırlarda ve keçeden kulübelerde otururlar. Öldürücü oyunludurlar*(Şeşen 1998: 64).

2.9. Peçenekler ve Kıpçaklar

İbn Fadlan, Peçeneklerin denize benzer, akmayan bir suyun yanında konduklarını ve bunların çok esmer olduğunu zikretmiştir. Sakallarını traş ettikleri, Oğuzların aksine çok fakir oldukları yine İbn Fadlan'ın verdiği bilgiler arasındadır(Şeşen 2016: 18). *Hudud el âlem* de bu ülke halkının Kimaklar'a benzediğinden bahseder. Peçeneklerin savaş esnasında Komşuları olan Oğuzlar ve Kimaklar ile birlikte hareket ettikleri, hiç kasabaları olmadığı ve reislerinin de aralarından sözü geçen birinin olduğu belirtilmiştir(Şeşen 1998: 67-68). Avfi, *Cami' el-hikayat* adlı eserinde Peçeneklerin çok sakin bir kavim olduğunu ve devamlı kendi memleketleri içinde konup göçtüklerinden bahseder. Avfi, ayrıca bunların çok zengin olduklarını da belirtmiştir. Yine *hudud el âlem* adlı eserde, Kıpçakların Kimaklardan ayrılmış bir kavim olduğu bahsedilmiştir. Bu bölgeye yerleşmişlerdir. Fakat Kıpçakları, Kimaklardan daha korkak oldukları da belirtilmiştir(Şeşen 1998: 68).

2.10. Karluklar, Çiğiller ve Yağmalar

Karluklar, *Hudud el âlem* adlı eserde, *Halluh* olarak zikredilmiştir. Bu eserde; Karlukların doğusunda Tibet'in bazı kısımları, Yağma ve Dokuzoğuz hududları, güneyinde, Yağmanın bazı kesimleri ve Maveraünnehir ülkesi, batısında Oğuz hududları, kuzeyinde Çiğil ve Dokuzoğuz hudutlarının bulunduğu malumatları verilmiştir(Şeşen 1998: 64). Gerdizi ise, *Halluh* denen adamın Türklerin büyüklerinden biri olduğunu ve kabilesinin sürekli bir yerden bir yere göçtüğünü belirtmiştir. Gerdizi'nin aktardığı rivayete göre; *Halluh*'un anası kimsesiz bir yerde atına binmiş dolaşırken Halluh'un hizmetkârlarından(gulamlarından) biri anasına saldırmıştı. Kadında onu kovup tehdit etmiş, bunun üzerine hizmetkâr korkarak oradan kaçmıştır. Dokuzoğuzlar ülkesinde bir avcı, bu adamı çok kötü yerde yüzünde kara peçeli bulur ve hakanın huzuruna getirir. Dokuzoğuz hakanı bu adama acır ve *yabagu* ünvanını vererek, Dokuzoğuz ülkesinde bulunan Karlukların başına reis yapmış, Ona *Yabagu Halluh* adını vermiştir(Şeşen 1998: 72).

Çiğillerin de Karluklara ait olduğu yine *Hudud el âlem* de verilen ek bilgiler arasındadır. Çok kalabalık bir nüfusu vardır. doğu ve güney hududları, *Tuhs* denen bir kavme aittir. Doğusunda Kırgız ülkesi vardır. Karluk ile Kırgız ülkesinden ihraç edilen ticaret mallarının Çiğil ülkesinde bulunduğu ve bunların çok zengin olduğu bilgileri de verilmiştir. Yine bize bu konuda önemli bilgiler aktaran Gerdizi, Yağmaların Dokuzoğuz topluluğundan kaçıp geldiğini ve bunların Karluklara sığındığı malumatını vermiştir. Fakat Karluklar bunlara kötü davranmakla kalmamış, işkence etmişlerdir. Daha sonra onlar Kimakların ülkesine sığınmışlardır. Bunların kötü huylu ve Yağma adında bir büyükleri olduğunu zikreden Gerdizi, Yağmaların en sonunda Kimaklardan da vazgeçip, *Büyük Hakan*(Karahanlı Hükümdarı) dan aman dileyip ona tabi olduklarını belirtmiştir(Şeşen 1998: 75).

2.11. Başkırtlar, Kimaklar ve Türkişler

İbn Fadlan, Başkırtları Türk kavimlerinin içinde en kötü, en belalı ve en katil olanı olarak nitelendirmektedir(Şeşen 2016: 19). Başkırtların on iki rabbi olduğu ve bunların arasında en büyüğünün ise gökteki rabb(Göktanrı) olduğunu belirtmiştir.

İdrisi de, Başkırt şehrinin oldukça büyük, çok mamur ve ticareti geniş bir şehir olduğunu belirtir. Buranın halkının çok zengin, kadınlarının çok güzel olduğunu belirttikten sonra, burada çeşitli sanatlar ve rahat hayat tarzlarının varlığını zikreder(Şeşen 1998: 96).

Yakut el Hamevi *Mucemü'l Büldan* adlı eserinde, Başkırtları Bizans ile Bulgarlar arasında yaşayan bir millet olduğundan bahsetmiştir. Ardından Abbasi halifesinin İslam'ın şeriatlarını öğretmek için Bulgarlara elçi gönderdiğini uzun uzun anlatır. İbn Fadlan'ın da bu elçilik heyetinde yer aldığından bahsederek, eserinde sık sık seyahatnamesinden alıntılar yapar. İşte Yakut el Hamevi, Başkırtları anlatırken İbn Fadlan'ı kaynak olarak gösterir ve yukardaki bilgilerin aynısı naklen aktarır(Şeşen 1998: 131).

Gerdizi, Kimakların menşei hakkında şöyle bilgi verir:

Tatarların büyüğü ölünce iki oğlu kalmıştı. Büyük oğlu padişahlığı ele geçirdi. Küçük oğul ağabeyisini kaskandı. Küçüğün adı Şed(Şad, Şah) idi. Ağabeyini öldürmek istediye de muvakkak olamadı. Hayatından korktu. Sevdiği bir cariyesi vardı. Bu kızı alıp biraderinin önünden kaçtı. Bu adam oraya varınca her taraftan harap ve kimsesiz olduğunu gördü. Zira düşman gelmiş her tarafı talan etmiş, insanları öldürmüştü. Kurtulanlar dağdan onun yanına geldiler. Uzun müddet Şed'in başkanlığında kaldılar. Sonra, çoğalınca etraftaki dağlara dağıldılar. Zikrettiğimiz yedi kişinin adını taşıyan yedi kabile oldular(Şeşen 1998: 73-74).

Yine Gerdizi, bütün Kimakların kötü huylu, cimri ve çok düşmanca tavırları olduğunu belirtmiştir. İnançları ile ilgili de şu bilgileri verir:

Bir gün zikredilen Şed İrtiş Irmağı kıyısında kabilesiyle durmuştu. Bu sırada "Ey Şed, su içinde senin muradın var(muradını ver)" diye bir ses geldi. Bakınca suyun başında duran bir saç gördü. Atını bağladı. Suyu girdi o saçı tuttu. Karısı Hatunu gördü. Ona suya nasıl düştüğünü sordu. Kadı. "Deniz öküzü beni suyun kıyısından içeri çekti dedi. Kimaklar bu suyu ulularlar, buna tapar ve secde ederler. Onlar bu suyun Kimakların tanrısı olduğunu söylerler(Şeşen 1998: 75).

Türkişler Ülkesinin ikliminin soğuk olduğunu ve çok kar ve yağmurun olduğunu bize İdrisi aktarır. Ayrıca Türkişler Ye'cüc ve Me'cüc Seddi'ne en yakın olan Türk kabilesidir(Şeşen 1998: 120).

SONUÇ

İslam Kaynakları, Ortaçağ Türk tarihinin aydınlatılması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle Türklerin yaşadıkları bölgelerin coğrafi ve sosyo-ekonomik durumu, kültürel ve dini yaşayışları, İslam müellifleri tarafından kaydedilmiştir. Bu yüzden, ilk İslamiyet'in başlarında Arapların Türkler hakkında bir şey bilmedikleri ve onları tanımadıkları bilgisi tamamen yanlıştır. Ayrıca Arapların Türk çadırını, okunu, devesini ve atlarını kendileri de kullanmaları buna bir örnektir.

Görüldüğü üzere, X. yüzyıla kadar İslam kaynaklarının Türklere bakış açıları oldukça olumsuzdur. Bazı kaynaklar, bazı Türk boylarından bahsederken onların hiçbir dine inanmadıklarını, hayvanlara benzedikleri, aralarında Müslümanım diyenlerinde, gösteriş için

bunu dediği beyan edilmiştir. Nitekim Fadlan, Seyahatnamesinde Oğuzları, neredeyse aşağılayıcı sözler diyebileceğimiz tabirlerle anlatmaya çalışmıştır. Bunun sebebi, ilk başta hatırlattığımız gibi İslam anlayışının ve müesseselerinin Türkler arasında henüz yayılmaması olarak zikredilebilir. Fakat gerek Abbasilerin ılımlı İslam politikaları, gerek XI. yüzyıldan sonra özellikle Selçuklular aracılığı ile İslamiyet'in Türkler arasında yayılması, doğal olarak İslam kaynaklarının da Türklerden olumlu bahsetmeye başlamalarına neden olmuştur. Örnek vermek gerekirse; El- Ömeri, XIV. Yüzyılda İbn Fadlan'ın tam tersine, Oğuzlar hakkında o kadar güzel bilgiler vermiştir ki, Onların Müslüman olduğu için kalplerinin nurla dolduğundan ve Türklerin İslam'ın en gözde sembolü olduğundan bahsetmiştir.

Çalışmamızda İslam kaynaklarının Türkler hakkında XIV. Yüzyıla kadar olan gözlemleri verilmiştir. Daha çok İslamiyet'ten önceki Türk yaşayışının, İslamlaşma sürecinde ne gibi değişim ve dönüşüme uğradığını, yani gerek İslamiyet'i kabul eden Türklerin sosyo-kültürel yönden uğradığı değişimler, gerek ise İslamiyet'i kabul etmeyen Türklerin uğradığı değişimleri İslam kaynaklarının bakış açısıyla vermeye çalıştık. İslam kaynaklarında yer alan Türkler hakkındaki olumlu veya olumsuz kanaatlerin bilinmesi, Türk tarihinin geçmişine, bugününe ve geleceğine ışık tutması bakımından çok ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü günümüzde de bu bilgiler siyasi faktör olarak kullanılmakta ve çeşitli spekülasyonlarla bile karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alaaddin Atamelik Cüveyni (2013). *Tarih-i Cihagüşa* (Mürsel Öztürk çev.) Ankara: TTK.
- Cahiz. (1967). *Hilafet Ordusu'nun Menkabeleri Ve Türkler'in Faziletleri*, çev.(Razaman Şeşen), Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Dadan, Ali (2006). “*Taberi Tarihindeki Türklerle İlgili Rivayetlerin Tesbiti Ve Değerlendirilmesi.*” Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Eker, Ali Fuat(2010). “*İbn Rüsteh'in A'laki'n- Nefise Adlı Eseri*” Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Havkal(2017). *10.Asırda İslam Coğrafyası: Surat el-Arz* (R.Şeşen çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Hurdazbih(2008). *El-Mesalik ve'l Memalik: Yollar ve Ülkeler Kitabı* (Murat Ağarı, çev.) İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İbnü'l Esir(1991) *El-Kamil Fi't-Tarih: İslam Tarihi(cilt VIII.)* (Ahmet Ağrakça çev.) İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud(2017). *Divan-ü Lügatit-it- Türk.* Yay. Haz.(Fuat Bozkurt). Salon Yayınları: İstanbul .
- Mesudi, (2013). *Muruc-uz Zeheb: Altın Bozkırlar* (D. Ahsen Batur çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Minhac-ı Sirac El- Cüzcan-i.(2016). *Tabakat-ı Nasiri Moğol İstilasına Dair Kayıtlar* (M.Uyar çev.) İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Narşahi (2013). *Tarih-i Buhara* (Erkan Göksu çev.) Ankara: TTK.
- Ömeri. (2014). *Mesaliku'l Ebsar: Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım* (D. Ahsen Batur çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şeşen, R.(1969). “Eski Araplar’a Göre Türkler.” C.15. *Türkiyat Mecmuası*: İstanbul.
- Şeşen, R. (1998). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler Ve Türk Ülkeleri*. Ankara: TTK.
- Şeşen, R. (2017).*İbn Fadlan Seyahatnamesi*. Ankara: Yeditepe Yayınları.
- Yörükhan, Yusuf Ziya (2004). *Müslümanların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler: İbn Havkal, İstahri, Kudame B.Cafer, İbn Fakih, İbn Rüsteh, El- Ya'kubi, İbn Hurdazbih*. Gelenek Yayıncılık: İstanbul.